

**Karády Viktor — Kozma István, Név és nemzet
Családnév-változtatás, névpolitika és nemzetiségi erőviszonyok
Magyarországon a feudalizmustól a kommunizmusig**

Osiris Kiadó, Bp., 2002. 378 lap

1. A két társadalomtörténész szerző kötete a *n é v m a g y a r o s í t á s o k* kérdéskörének első monografikus értékű feldolgozása. Még akkor is így van ez, ha — mint a kötet előszava tudunkra adja — itt csak a szerzők eddigi vizsgálatainak legfontosabb eredményeit, annak „első summázatát” olvashatjuk. A feldolgozás átfogó, alapos és részletes, de „annyiban egyoldalú, hogy tárgyunkat elsősorban a 19—20. századi magyar »nemzetépítés« problémái és szimbolikus apparátusában betöltött szerepe felől” közelíti meg (10). A két kutató értelmezése szerint a névmagyarosítás tulajdonképpen „nominális asszimiláció”, mely a magyarországi allogén (háttérű) népességet — azaz: a nem magyar ajkú vagy kulturális háttérű kisebbségeket a zsidósággal együtt — érinti.

A többé-kevésbé már asszimilálódott vagy asszimilálódó, de idegen családnévű népesség névmagyarosítása társadalmi, politikai üzenettel bír; „kollektív névváltoztatási stratégiák” adott történelmi-társadalmi-politikai erőterben értelmezendők.

2. A családnév-változtatások történetét a szerzők négy nagy korszakra osztják: 1814/15—1880, 1881—1918, 1918—1944 és 1945-től napjainkig. A korábbi dátumok a névváltoztatás szabályozása szempontjából fontosak: a családnév-változtatás XIX. század eleji hivatalos szabályozásának kezdete, illetve a névmagyarosító mozgalom fellendülésének 1881-es nyitánya. Az utóbbi évszámok a magyar történelem sorsfordulóit jelentik, melyek döntő módon befolyásolták a névmagyarosító mozgalom alakulását is. A kötet a nagyobb korszakokon belül kijelöli természetesen a besző korszakhatárokat is, különös figyelmet fordítva a „konjunkturális kisciklusokra”.

A családnévek történetének és a névváltoztatások első évtizedeinek áttekintését követi a részletesebb vizsgálat: az 1881. esztendő (a névmagyarosító mozgalom felütésének éve), különös alapossággal pedig az 1894. év anyagával kezdődően. (A fellendülés okait, a háttérben álló történéseket a kötet példamutató alapossággal mutatja be.) Az adatokra támaszkodó elemzések az ötvenes évek bemutatásával (egészen pontosan 1956-tal) zárulnak. Ekkorra ugyanis a családnév-változtatás gyakorlatilag elveszítette korábbi politikai és ideológiai jelentőségét, magánüggévé vált — háttere, általános jellemzői lényegesen megváltoztak.

A kötet fő fejezetei egy-egy nagyobb korszak bemutatására vállalkoznak; sokszempontú, összetett elemzési rendszerrel igyekeznek feltárni a névmagyarosítások korabeli háttérét és az összefüggéseket. Arányaiiban a legtöbb figyelmet az 1918 és 1944 közötti időszak kapja. Bemutatása két fejezetre oszlik: előbbi (A mozgalom szerkezetváltása a Horthy-korban) a névmagyarosító mozgalom alakulását, számszerűsíthető jellemzőit vizsgálja, utóbbi (Névpolitika, keresztény kurzus és fasizálódás) inkább a történeti-társadalmi háttérrel, az eseménytörténettel, a rendeleti szabályozás alakulását taglalja. Az előbbi fejezetben leírt egyes eredményeket így csak az utóbbi fejezet teheti teljesen érthetővé, egyes résztémák (például a terület-visszacsatolások korszakának) bemutatása pedig két részre bomlik.

3. A szerzőpáros elemző munkája elsősorban egy igen terjedelmes adatbázison nyugszik. A vizsgált időszak névváltoztatásait elsősorban saját alapkutatásai k: a kiválasztott mintaévekből származó, reprezentatív mintavétel — közel 13300 konkrét névváltoztatási eset — alapján elemzik. A mintavétel a névváltoztatási ügyek megismerésének legjobb — s a kutatók számára nehezen hozzáférhető — forrására: a belügyminisztériumi eljárás során keletkezett egykori iratanyagra támaszkodik (ez a Belügyminisztérium irattárában, illetve a Magyar Országos Levéltárban található). Az eddigi szakirodalom és eredmények, a téma kutatásában felhasználható források és az adatfelvétel kérdéseinek rövid áttekintése akár egy külön kis fejezetet is megérdemelt volna. Ez — tekintettel a témakör kevéssé ismert voltára — más kutatók számára is tanulságos lehetne, ám minderről sajnos keveset tudhatunk meg a kötetből.

A kötet sokoldalúan hasznosít egyéb forrásokat is. Felhasználja a korabeli statisztikák mellett az országgyűlési jegyzőkönyveket s a jogalkotás dokumentumait. (A vonatkozó fontosabb rendeletek szövegét a kötet talán függeléként csatolhatta volna — mint a fiatalabb szerző korábbi tanulmányában: KOZMA: Száz. 1997: 430—6). Sokszor támaszkodik a korabeli sajtóra, a kortársak írásaira s a névmagyarosítást szorgalmazó kiadványokra, adataik hasznosíthatóságát pedig különös körültekintéssel értékeli (l. pl. 29; 67. jegyzet). Ezek sorát egyébként néhány további munkával — legalább az említés szintjén, a korabeli érdeklődés jellemzéseként — bővíthették volna. (Némelyiknek már a címe is sokat mond; például: GALAMBOS KÁLMÁN, Magyar név. Magyar szellem. Magyar ruha. Magyar tánc. Pécs, 1933. Magyar Nemzeti Szövetség kiadása; KOZOR GYULA, Légy nevedben is magyar! Léva, 1939. Utóbbi különösen tanulságossá teszi a megjelenés helye és ideje, továbbá hogy szerzője a nemrég kinevezett főispán.)

A névváltoztatások kérdésköréhez kapcsolódó nem túl bőséges, de sokszínű szakirodalomból szerzőink érthető módon elsősorban a hely-, társadalom- és népiségtörténeti szempontú feldolgozásokra támaszkodnak. A nyelvészeti — nyelv művelő, névtani — kiindulású kutatások eredményei így kevésbé s kissé esetlegesen épülnek be a kötet anyagába. A jellemző és sokszor kortárs nyelv művelő irodalmat például egyedül BENKŐ LORÁNDnak „A családnév-változtatás kérdései” című, 1948—49-ben a Magyarorságon hasábjain három részletben megjelent alapvető tanulmánya (illetve: annak első része) képviseli. Hiányoznak az irodalomjegyzékből a témával több ízben foglalkozó HAJDÚ MIHÁLY, MIKESY SÁNDOR és OROSZ BÉLA tanulmányai is, melyek ugyan másféle érdeklődéssel közelítik meg a témát, egyes megállapításaik azonban a társadalomtörténet számára is tanulságosak lehetnének. Az itt említett szerzők egy-egy elemzése például a két háború közötti katonatiszti kar „név nemesítő” névváltoztatásairól (NévtÉrt. 1994: 5—12), a névszépítés területén általában (MNY. 1964: 216—21) és az „anyag” (társadalmi, gazdasági, politikai) érdekekkel magyarázható dualizmus-kori névváltoztatások témakörében (Nyr. 1977: 31—40) gazdagítja ismereteinket.

4. A kötet szerzőit elsősorban a névmagyarosítások történelmi-társadalmi vonatkozásai érdeklik. A név ebből a szempontból azért érdekes, mert benne a névviselő allogén háttere juthat kifejezésre; megőrzése vagy megváltoztatása az ehhez való viszonyulást, illetve annak változását jelezheti. A szerzők figyelmé tehát elsősorban nem a névre, hanem a névviselőkre, illetve az érintett társadalmi csoportokra, a névváltoztatási szándékokra, a politika és a közvélemény szerepére, az adminisztratív háttérre — ezek változó és változatlan jellemzőire — irányul.

A névváltoztató népesség jellemzőit, megoszlását pedig páratlan sokoldalúsággal mutatja be a kötet. A számba vett szempontok: etnikum (a név karaktere és egyéb jellemzők alapján), felekezet (születéskor és a névváltoztatáskor), lakhely (születéskor és a névváltoztatáskor; város vagy falu; a nyelvterületen belül vagy kívül, szórvány- vagy szigethelyzetben), társadalmi réteg, foglalkozás, nem szerinti megoszlás, életkor, családi háttér. Rendszerint több változót együttesen s különféle összetételben vizsgálnak, abszolút számokkal és arányszámokkal egyaránt dolgoznak. Ugyancsak termékeny a különféle adatsorok: saját eredményeik, a korabeli statisztikák vagy a korszakra vonatkozó becslések egymással való összevetése; ezek segítségével egyes társadalmi csoportok alul- vagy felülreprezentáltsága is jól vizsgálható. Mindezeknek köszönhetően sokkal pontosabban, illetve sok esetben elsőként tárhatók fel, azaz érthetők meg az adatok mögött meghúzódó összefüggések.

A kötetben található 87 táblázat a vizsgálatra érdemes megközelítések legváltozatosabb példáit nyújtja. Két jellemző példa: „A főbb etnikai-felekezeti csoportok névmagyarosítási esélyeinek hozzávetőleges becslése a századfordulón”, egy fő névmagyarosítóra vonatkoztatva (82); „Névváltoztatási kérelmet benyújtók régiók, felekezet és az elhagyott nevek jellege szerint (1919—1933 és 1938 együtt)” (150). A névváltoztatások mennyiségi alakulását több táblázat s a nagyobb fejezetek közé iktatott grafikonok ábrázolják. A sokoldalú vizsgálat eredményeit gazdagságában eleve nem könnyű áttekinteni. (Jó hasznát vehetnénk egy, a kötetben található táblázatokhoz készült mutatónak.) Az egyes időszakok sem teljesen azonos módon lettek feldolgozva, a különböző táblázatok eredményei pedig nem mindig állíthatók tökéletesen egymás mellé. Ennek okai részben a felhasznált források és a mintavétel adta lehetőségekben, részben pedig az eddigi vizsgálatok s a kötet terjedelmének korlátozott voltában rejlenek.

A kötet szerzői mindezek mellett is sokféle s árnyalt következtetést vonnak le adataik tömegéből, valamint az egyéb forrásaikból s a szakirodalomból merített tények segítségével. Különbözően vázolják fel például az egyes névváltoztató csoportok sajátos motivációit. Ezek egy-egy csoport esetében is igen sokfélék és összetettek lehetnek (példaként l. a parasztság általában alacsony részvételének okait: 46). Olykor azonban általánosabban is megfogalmazhatók: a zsidók esetében

asszimilációs vonzással (“stratégikus névmagyarosítók”), a keresztények (é.: a nem zsidók) esetében pedig asszimilációs nyomásként (“konjunkturális, ill. opportunistá névmagyarosítók”) írva le a névmagyarosításhoz vezető „kényszerpályákat” (l. 95—6). A kötet fontos tanulságai között említhetjük többek között azt, hogy a névmagyarosítások zöme 1918 előtt is jórészt a trianoni országhatárok által határolt területeken zajlott (120); valamint azt, hogy a névmagyarosítás elsősorban — bár (főleg egyes történelmi korszakokban) nem kizárólagosan — nagyvárosi asszimilációs magatartás, mely általánosságban a tágan értelmezett (földrajzi, urbanizációs, társadalmi) mobilitással mutat szoros összefüggést (l. pl. 88).

Az egyes társadalmi csoportok szintjén érvényesülő hatásokat részletesen bemutatják a szerzők, az egyes kérvényekben megjelenő, konkrét indoklásokra azonban kisebb figyelmet fordítanak. Ezeket csak az 1945—48 és 1951—56 közötti időszak esetében veszik számba, (a kötetben ritkaságszámba menően) konkrét névpéldákkal is illusztrálva (288—90). Egyik-másik kategória meghatározása vitatható ugyan, a konkrét esetek lehetséges összetettségét viszont a szerzők ügyesen, egykori kérvényekből vett idézetekkel is jól illusztrálják (293—5). Bár a kérelem indokait hivatalosan a második háború utáni évekig nem kellett feltüntetni (de vö. 164; 141. jegyzet), elég gyakran olvashatók azok a korábbi kérvényekben is (vö. OROSZ i. m.); s bár igaz, hogy az itt feltüntetett okok nem feltétlenül a valós indítékokat tárják fel (l. 290—1 is), mégis sajnálattal mondunk le ezeknek a korábbi időszakokra vonatkozó feldolgozásáról.

A névmagyarosítás társadalmi folyamatának, nézőponttól is lényegesen függő megítélésének bemutatása — akár országgyűlési vitában, sajtóban, tudós gondolkodásban, névmagyarosító mozgalomban vagy másképpen nyilvánul meg — ugyancsak nagy értékét jelenti a szerzőpáros munkájának. A kötet a nagy történelmi korszakváltások és a kisebb horderejű politikai változások szerepét egyaránt jól ábrázolja. Az előbbieket példázza többek között az 1918-as, illetve 1920-as korszakhatár: az ország területével együtt különösen az allogén háttérű népesség, azaz a potenciális névmagyarosítók számának a korábbi töredékére való csökkenése. A kisebb horderejű politikai tényezők hatását pedig jól tükrözi a hatósági névpolitika, ennek függvényeként pedig a rendeleti háttér és a hivatalos ügymenet változása; legszembetűnőbben talán éppen a millennium körüli, miniszterelnöktől „Bánffy-terror”-ként jellemzett időszakban. (Ez pedig, mint tudjuk, a családnévmagyarosítás központi, így leginkább a közalkalmazottak esetében eredményes szorgalmazása mellett a helységnevek és keresztnévek magyarosítása érdekében is tett lépéseket: l. 66—7 is.) A kötetben ezért is kap méltó teret a hivatalos háttér bemutatása; különösen sokatmondóan az 1945 és 1948 közötti időszakra vonatkozóan (számszerűsítve is: ügyintézési időtartam; elintézés, elutasítás és az ügyek „elfektetésének” aránya — a kérvényezők különböző csoportjainak esetében).

A kötetből érintőlegesen némi információt kaphatunk az utódállamok két háború közötti névpolitikájáról is, amely egyébként meglehetősen ismeretlen területnek számít a szakirodalomban. S hogy a politika mennyire fontosnak tarthatja ma is a családnév etnikai karakterét, arra jó példával szolgálhat számunkra az a csupán néhány évvel ezelőtti sajtóhír is, mely szerint a kolozsvári polgármester, Funar a magyarországi kárpótlási törvényre válaszlépésként indítványozta a bécsi döntést követően magyarosított családnevek kormányrendelettel történő románosítását (idézi KISS GÁBOR — PUSZTAI FERENC, Új szavak, új jelentések 1997-ből. Bp., 1999. *névrománosítás* a.).

5. A téma feldolgozásában a szerzők szempontjából eleve érthető, de a nyelv- és névtudomány számára sajnálatos módon e két tudományterület viszonylag csekély szerepet kap. Hozzá kell tennünk azonban azt is, hogy az érintett névanyag — az elhagyott, régi és a felvett, új nevek — kezelését és közreadását igencsak megszigorították a hivatalos szervek (323). A konkrét nevekkel közelebbről mindenesetre csupán a két háború közötti, s főleg a háború utáni idők tárgyalásakor találkozunk (a korábbi, az adatvédelmi rendelkezések által kevésbé fedezett korszakok esetében sajnos nem kerülnek szóba). Tényleges nevek így csak általánosított vagy a szakirodalomból vett példaként bukkannak fel néhol. Jobbára azonban csak egy (olykor két) kezdőbetűvel

(és olykor a név végződését is megadó formában) s három ponttal anonimizált, vagy semleges betűkkel (X. Y.) jelzett neveket találhatunk a kötetben. (Az egyetlen kivételt a szerzők külön, lábjegyzetben indokolják: 266; 282. jegyzet.) Az anonimizált nevek rendszerint az egykori kérvényekből idézett részekben szerepelnek, melyekből gyakran — bár nem mindig — az egyéb konkrétumok ugyancsak kimaradtak.

A névanyag alapvető vizsgálati módja a kötetben — a szerzői célkitűzésnek is megfelelően — az idegen eredetű nevek és viselőik feltehető allogen háttere közötti összefüggésen alapul. Mivel a kötet figyelmének középpontjában a névmagyarosítás áll, a nem idegen hangzású, hanem magyar családnevet változtató — s az itt feldolgozott korszakokban legfeljebb néhány százalékos arányt képviselő — névváltoztatások kérdése csak ritkán vetődik fel (bár pl. az 1945—56 közötti korszak esetében felmérést is találhatunk ezek indokairól: 322). A névválasztás, a névizlés, a névgyakoriság kérdései nem jellemzik a feldolgozást, bár a korábbi szakirodalom egyes eredményei mellett a szerzők egyes erre vonatkozó, saját megfigyeléseiket is közreadják. A névtani szakirodalomban eddig használatos *névszépítés* és *esztétikai célú névváltoztatás* kifejezések mellé (s részben: helyett) ez a munka bevezeti a *névnevesítés* — a korábbiakhoz hasonlóan érthető és találó, de nem egzakts a terminológiai sokszínűséget tovább növelő — kifejezést (a kötet végi mutatóban sok hivatkozással szerepel, míg pl. a *névizlés* szó hiányzik abból).

6. A szerzők magas fokú filológiai igényességről tesznek tanúbizonyságot. Az elemzés során s a közel ezer jegyzet némelyikében több kérdést is részletekbe menő pontossággal tisztáznak: így például az Országos Névmagyarosító Társaság megalakulásának idejét (191; 47. jegyzet) vagy az 1860-as években történt illetékemelés ügyét (kiigazítva ezáltal a szakirodalom eddigi általános vélekedését, mely szerint ez egyértelműen a névmagyarosítás visszaszorítását célozta volna: 36—7). A szerzők a névváltoztatások hátterét — legalábbis a háború alatti évektől — gyakorta teszik érzékletesebbé egykori kérvényekből vett idézetekkel, egy-egy névváltoztatási esetet pedig részletesebben is felidéznek, jól illusztrálva vele az egyes esetek olykor igen bonyolult összefüggéseit (pl. 255—6).

A kötetet viszonylag terjedelmes (10 lapos) és hasznos név- és tárgymutató zárja, mely a fontosabb említéseket dőlt betűs szedéssel emeli ki. A szerzők szándéka szerint sem törekszik teljességre (369), önmagában indokolt szelektivitása azonban olykor egyenetlen, vitatható. Egyes utalásai a téma szempontjából kevésbé lényegesek (pl. *Cincár(ok)*, *Cserkészek*, *Oszmán birodalom* és *Török(ök) Magyarországon*), mely elsősorban a mutató — fontosabb kérdésekben is megmutató — hiányosságaival szembesítve tűnik indokolatlannak. (Így például a kételemű személynév és a kettős családnév fogalmát itt egyesítő *Kétnevűség*, *kettősnevűség* című a vonatkozó kötetbeli előfordulásoknak a felét említi meg.)

7. A feldolgozás nem terjedt ki az 1956 utáni évtizedekre, így a névváltoztatások későbbi alakulására vonatkozóan a szerzők inkább csak eddigi vizsgálataik tanulságaira építő feltevéseiket fogalmazhatták meg. A „Zárszó” címet viselő rövidke fejezet ugyan példamutatóan tekint át a Kádár-korszaknak a névváltoztatásokra feltehetően befolyást gyakorló jellemzőit, a névmagyarosítások történetének elemzéséből kiindulva s a későbbi irattári anyag alaposabb ismeretének hiányában azonban nem mérheti fel megfelelően a későbbi folyamatokat. Nem számoltak a szerzők azzal, hogy ezekben az évtizedekben megjelennek és egyre szaporodnak a keresztnév, továbbá az asszonyok vagy az elvált, megözvegyült nők által viselt névformák megváltoztatására irányuló kérelmek — melyek ügyintézése és iratanyaga egyaránt a családnév-változtatásokéhoz társul. Az egyes névváltoztatási típusok belső képviselői arányairól nem tudva, csupán a névváltoztatási iratanyag iktatószámaiból kiindulva s a téves feltevés, mely szerint a névváltoztatások semlegesülése „mégsem jelentette a mozgalom tényleges eltűnését vagy akár meggyengülését ... a névmagyarosítások éves nyers számai a dualista kor (nagy-magyarországi) magas nagyságrendű zónájában maradtak” (357).

A recenzens ezen anyagon végzett kutatásai (l. A magyar hivatalos család- és asszonynév-változtatások [különös tekintettel a 20. század második felére]. Doktori ért., ELTE, 2001.) szerint az iratcsomók közül ekkoriban legfeljebb minden második (vagy csupán minden harmadik) kapcsolódik családnév-változtatási eljáráshoz. Az imént idézett mondatban is megjelenő *névmagyarosítás* terminus használata (célszerű értelmezésére l. BENKŐ: Msn. 1948: 40) is egyre inkább kerülendő a XX. század második felében: az idegen nevek aránya a névváltoztatás során elhagyott névanyagban egyre — a század utolsó negyedére körülbelül az esetek harmadára — csökken, az indítékok között pedig a névmagyarosító szándék — elsősorban a családi okok javára — szorul vissza erőteljesen. (A cigány származású kérvényezők szaporodó névváltoztatásai egyébként közel állnak a névmagyarosításokhoz, ám nyelvi értelemben nem sorolhatók egyszerűen azok mellé: esetükben jobbára magyar etimológiájú, de jellegzetesen cigányok által viselt nevek megváltoztatásáról van szó.) Az adott anyagon végzett vizsgálat kimutatja, hogy a névváltoztatások számának a rendszerváltást követő — s természetesen több tényezővel is magyarázható — megnövekedését elsősorban a megváltozott társadalmi, szabadabb politikai légkör s ezzel összefüggésben a liberálisabb elbírálási gyakorlat magyarázza, s nem az egykori, rendszerváltó kormányzat eszmerendszere és beállítottsága (vö. 358).

8. A szerzőpáros alig hozzáférhető s egyúttal a legjobb forrásanyag alapján végezte el sokoldalú és alapos vizsgálatait. Ezek a mintavételt tekintve, időben és mindig az adott országtérület egészére vonatkozóan — a fentebb említett korlátok ellenére is — a magyarországi családnév-változtatások történetének egyedülállóan átfogó képét rajzolják elének. A történelmi-társadalmi háttér ilyen alaposágú feldolgozása „első summázat”-ként is minden, a téma iránt érdeklődő tudományterületnek nagy érték, mely lényegesen megkönnyíti a későbbi — főleg a nyelvtudomány területéről induló — kutatók munkáját.

Az elemzésben kevésbé kaptak szerepet a kifejezetten névtani megközelítések — érthető, de számunkra természetesen sajnálatos módon. A szerzők további terve i között szerepel azonban — amennyiben és amennyire a lehetőségek engedik majd — a kutatott korszak és a társadalomtörténeti vizsgálatok kiterjesztése mellett az érintett névanyag nyelvész-névtanos közreműködéssel történő feldolgozása is. A témakör interdiszciplináris jellegéből adódóan kínálkozó együttműködés, egy sokezres névanyag ilyen — szociológiai elemzésekkel társuló — feldolgozása nagy lehetőségeket rejt magában. A családnév-változtatások nem túl bőséges s csupán egy szűkebb területre, időszakra vagy társadalmi csoportra érvényes névtani elemzése mellett egy időben kiterjedtebb s főleg országos érvényű feldolgozást állíthatnánk. S ha csak arra gondolunk, hogy az elmúlt másfél-két évszázad milyen változásokat okozott a magyar családnévállományban (bővebben l. FARKAS: MNy. 2003: 144—63), s hogy a magyar személynév-tipológiák elsősorban a korábbi, történeti személynévanyag leírására születtek meg, azaz leginkább arra alkalmasak, ez a munka már csak ebből a szempontból is tanulságosnak ígérkezik.

FARKAS TAMÁS